

УДК С524.258(3)

ДОСЛІДЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДЕВІАНТНОСТІ У КОНТЕКСТІ ГЕНЕЗИ СОЦІОЛОГІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

О. Б. Демків

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
oldemkiv@gmail.com*

Розглянуто генезу соціології девіантної поведінки, зсув теоретико-методологічних підходів у її межах від підходу соціальної патології до критичного підходу. Наголошено на небезпеках нормативної релятивізації в дослідженні девіантної поведінки, проаналізовано традицію соціологічного вивчення організаційної девіантності. Зазначено про перспективність використання поняття “організаційна культура” у дослідженнях організаційної девіантності.

Ключові слова: підхід соціальної патології, критична перспектива в дослідженні девіантної поведінки, організаційна девіантність, організаційна культура.

Одна з універсальних тенденцій у сучасній соціології – не лише зростання теоретичної та методологічної плюралістичності, а й постійне розширення предметного поля цієї науки. Це відбувається головню завдяки розвитку теорій середнього рівня. У переліку таких теорій є ті, що виникли порівняно недавно (такі як соціологія постіндустріального суспільства, соціологія спорту, соціологія реклами, соціологія масових комунікацій тощо), і ті, чие формування пов’язане з діяльністю класиків соціологічної науки. Наприклад, курси, присвячені соціології міста, зазвичай починаються зі згадки про працю Г. Зімеля “Місто і духовне життя”, а коли йдеться про соціологію девіантної поведінки, то обов’язково згадують працю

Е. Дюркгайма “Норма і патологія”, а також його хрестоматійну працю, присвячену аналізу соціальних факторів суїцидальної поведінки.

Власне останній із названих субдисциплін, соціології девіантної поведінки, й присвячена наша розвідка. Актуальність теми зумовлена тим, що розвиток вітчизняної соціології тривалий час відбувався за умов ідеологічно нав’язаної автаркії та теоретико-методологічного монізму. Відтак, вітчизняна соціологія тривалий час була такою собі самореферентною системою, що спричинило значне відставання і в теоретико-методологічному, і в методичному аспектах її розвитку. Ситуація вимушеного наздоганяючого розвитку вітчизняної соціології дає змогу, кажучи словами І. Ньютона, “стояти на плечах гігантів”, проте водночас приховує і низку небезпек. У цьому контексті актуальними є не лише запозичення напрацювань західних соціологів, а й їхня творча і критична адаптація до умов сучасної української дійсності. У цій статті ми розглянемо генезу соціології девіантної поведінки в “західній” науковій традиції, наведемо сучасні перспективні напрями в цій галузі соціологічного знання, проаналізуємо вітчизняний

досвід дослідження девіантної поведінки та звернемо увагу на можливі перспективні напрями досліджень девіантної поведінки в сучасному українському суспільстві.

Плюралістичність сучасної соціології повністю стосується соціології девіантної поведінки. Водночас є підстави для того, щоб у межах цієї субдисципліни виділити два підходи, протилежні за положеннями. Хронологічно перший з них – підхід “соціальної патології” - пов’язаний з органіцистською соціологією Г. Спенсера, а відтак і зі структурним функціоналізмом. В обох згаданих випадках визнають евристичну цінність використання метафори біологічного організму в аналізі соціальної системи. Відповідно до цієї метафори підхід “соціальної патології” оперує термінами, запозиченими з медицини (соціальна хвороба, соціальне безумство, соціальне здоров’я тощо), а саму девіацію трактує як хворобу соціуму, яку необхідно подолати, використовуючи управлінську та прогностичну функції соціології. Розмежування між нормальними та ненормальними соціальними практиками й окремими діями у цьому підході вважають непорушним.

Цей напрям представляють такі автори, як В. Томас та Ф. Знанецький, які причиною девіацій уважали соціальну дезорганізацію, багато в чому використовуючи інтерпретацію аномії у Е. Дюркгайма. Соціальну дезорганізацію вони визначали як “зменшення впливу існуючих соціальних правил поведінки на індивідуальних членів групи” [1, с. 51]. З подібної перспективи, яка отримала назву “екологічний підхід у соціології”, розглядали соціальні девіації і представники Чиказької школи¹. Екологічний підхід чиказької школи немає нічого спільного зі звичним значенням терміна “екологія”. Інтерпретація екології чиказькою школою стосується, передусім, міського середовища і артефактів (тобто речей, створених людьми, або таких, яким люди надали сенсу) й органічно вписується у теорію соціального районування міста і, зокрема, концепцію “концентричних зон міста”, які складаються з так званих природних районів. Дослідження природних районів за Е. Берджесом мало полягати у такому: 1) визначення просторового образу району, його топографії, розміщення місцевої спільноти, фізичної організації не лише ландшафту, а й створених людиною структур (житла, робочих місць, місць відпочинку тощо); 2) вивчення його “культурного життя”: способу життя, звичаїв, стереотипів [2, с. 25].

Р. Парк, Е. Берджес та інші представники цієї школи розширили предметне поле соціології, уможлививши міждисциплінарну інтеграцію з криміналістикою, соціальною психологією та психологією, архітектурою та містобудуванням і навіть з менеджментом комунальних систем. Представники чиказької школи, трактуючи соціальні проблеми як наслідок соціальної дезорганізації, виконали низку досліджень підліткової злочинності, самогубств, психічних захворювань, проституції, безпритульності та інших форм девіантної поведінки. У більшості з цих досліджень використано ідею різних рівнів дезорганізації: по-перше, у сільській та міській місцевості, по-друге, у різних частинах міста. Саме ця традиція, на нашу думку, є однією з можливих перспективних галузей розвитку соціології девіантної поведінки в сучасній Україні. Детальніше цей напрям розглянемо нижче.

Суттєве переосмислення і поступовий відхід від уявлення про девіації як про патологію відбувалося після закінчення Другої світової війни й, особливо, в останній третині ХХ ст. Поява чи поширення таких політичних та соціокультурних явищ, як

¹ Один із чільних представників чиказької школи в соціології Е. Берджес свого часу навіть читав курс під назвою “Соціальна патологія” [2, с. 21].

лібералізація суспільної моралі, сексуальна революція, рух проти дискримінації етнічних та сексуальних меншин, феміністичний рух, пацифістський рух, рух за соціальну відповідальність бізнесу, за нову екологічну політику і навіть такі масштабні світові політичні процеси, як деколонізація, сприяли низці змін у соціогуманітарних дисциплінах.

Усі перелічені процеси дали поштовх до ревізійонізму в різних наукових царинах, проблематизували явища, що їх раніше “суспільство” чи наука не сприймали як проблемні (наприклад, гендерну нерівність) і, врешті, похитнули чітке і непорушне до того розмежування між нормальністю та відхиленням². Відповідно й уявлення про девіацію як про патологію дедалі більше почали критикувати. Цю позицію займав, зокрема, Ч. Міллс, на думку якого підхід “соціальної патології” ґрунтувався на визначених цінностях, а саме – цінностях консервативного середнього класу, тої частини американського суспільства, яку кілька десятиліть до того радянські сатирики І. Ільф та Є. Петров назвали одноповерховою Америкою [3].

Підхід, альтернативний до підходу “соціальної патології” в соціології девіантної поведінки, ми називаємо конструктивізмом. Він, безумовно, теоретично неоднорідний, проте особливість інтерпретації категорії “девіантність” споріднює низку напрямків, які ми розглянемо далі. Для всіх цих напрямів характерне уявлення про девіацію не стільки як про визначену соціальну дію чи практику, скільки як про специфічну реакцію з боку агентів соціального контролю на цю дію чи соціальну практику. Інакше кажучи, дуже небагато дій є девіантними, так би мовити, субстанційно, у будь-якому соціальному контексті й часі. Натомість “створення девіації” – складний, щонайменше двосторонній процес, у якому рівновагому роль відіграє як девіант, так і агент соціального контролю. І, можливо, навіть більше – агент соціального контролю.

Якщо спробувати дати загальне визначення тим змінам, які відбулися в соціології девіантної поведінки в останній третині ХХ ст., то можна сказати, що дедалі більше починає переважати конструктивістський підхід. Одна з сильних сторін конструктивізму полягає в тому, що цей підхід приносить динаміку, якої цілковито бракує підходу соціальної патології. Девіантність розглядають у контексті соціальних змін та переформулювань конвенційності й неконвенційності. Саме такий підхід відповідає умовам вітчизняного суспільства, яке зазнає глибинних трансформацій. Зазначимо, що таке зміщення поглибило розуміння девіантної поведінки, проте в ньому прихована і низка небезпек, насамперед, морально-етичних. Наприклад, така інтерпретація не лише відвертає увагу від девіанта, а й знімає з нього відповідальність за неконвенційну поведінку. Девіант уже не злочинець, який заслуговує на осуд, а жертва обставин – наприклад, расової нетерпимості, важких житлових умов, зловживань з боку агентів соціального контролю, ціннісно-нормативних трансформацій суспільства тощо.

Зміна панівної в соціології девіантної поведінки парадигми пов’язана з працями таких авторів, як Р. Мертон, Г. С. Беккер, Ф. Танненбаум, І. Гофман і навіть з творчістю П. Бурдьє, хоча у цьому випадку є сенс говорити про вплив автора на розвиток сучасної соціології загалом. Наріклад, Р. Мертон заклав основи для відступу від підходу соціальної

² Всі ці процеси надзвичайно поштовхнули наукову рефлексію з приводу конвенційності та неконвенційності окремих соціальних практик. Зокрема, аналіз змісту двох сучасних хрестоматій з соціології девіантної поведінки, виданих у США, засвідчує, що більшість праць, вміщених у них, були вперше опубліковані в період 1960–1980-х років [4; 5].

патології в межах структурно-функціоналістської парадигми. Концепція девіантної поведінки у Р. Мертона пояснює виникнення низки девіацій, які відповідають типам індивідуальної адаптації в кризовому суспільстві. Зокрема, інновації відповідає злочинність “білих комерців”, проституція тощо; з ритуалізмом пов’язана бюрократія; ретритизм може виражатися у наркоманії та алкоголізмі; повстання пов’язане з тероризмом та політичним радикалізмом [6]. Револьюційність інтерпретації Р. Мертона полягає в тому, що визнана доти дюркгаймівська інтерпретація аномії як винятково дисфункціонального явища тут переоцінена. Аномія у Р. Мертона є і як фон, на якому відбувається оновлення суспільства через індивідуальну інноваційну діяльність, яку з традиційного погляду можна класифікувати як девіацію. Деякі інновації з часом стають стійкими соціальними практиками і навіть конституують новий соціальний порядок, стають його невід’ємними елементами. Ілюстрацією з новітньої вітчизняної історії є зміна соціальної оцінки підприємницької діяльності. Пізньорадянські часи – це контекст кризового суспільства, коли старі, схвалені законом та “високою мораллю”, соціальні практики вже не можуть гарантувати високого соціального статусу та добробуту. За цих умов засобом індивідуальної адаптації стала підприємницька діяльність – незаконна на той час. Проте з часом цю інновацію не лише сприйняли, відбулася не лише її декриміналізація: підприємництво у офіційному публічному дискурсі і суспільній свідомості сьогодні сприймають як позитивний зразок соціальної поведінки, гідний наслідування. Наприклад, за даними наймасштабнішого трендового соціологічного дослідження сучасного українського суспільства – моніторингу “Українське суспільство” – кількість респондентів, які ставляться до розвитку приватного підприємництва в Україні тою чи іншою мірою позитивно збільшилася з 43,6 % у 1994 р. до 47,2 % у 2004 р., а кількість респондентів, які ставляться до розвитку підприємництва тою чи іншою мірою негативно, зменшилася з 30,9 % у 1994 р. до 23,3 % у 2004 р. [7, с. 10].

Праці інших вчених, названих вище, які спричинилися до відходу від бачення девіації як патології, пов’язані з інтеракціоністською парадигмою в сучасній соціології. Наприклад, Г. Беккер сформулював підхід, прямо протилежний до підходу соціальної патології. Він писав: “Відхилення створюється суспільством (...) Соціальні групи створюють відхилення, створюючи правила, порушення яких і є відхиленням, застосовуючи ці правила до окремих індивідів і наклеюючи на них ярлик девіанта. З цього погляду, відхилення – це не характеристика дій самого індивіда, а скоріше наслідок застосування іншими індивідами правил і санкцій до «порушника». Девіант це той, на кого вдалося наліпити цей ярлик (...)” [8, с. 61–62] У праці “Моральні підприємці” дослідник наголосив на процесі зміни меж між конвенційністю та неконвенційністю, криміналізацією та декриміналізацією окремих соціальних практик, назвавши ці процеси “моральними хрестовими походами”, а їх головних дійових осіб “моральними хрестоносцями”. Таким способом автор релятивізував проблематику нормальності та девіантності, проте зробив це не з позиції етичного нігілізму, а з позиції зумовленості розмежування між нормою та відхиленням існуючою системою соціальної нерівності, адже саме представники панівних груп у суспільстві зазвичай ініціюють і очолюють “моральні хрестові походи”, чи йдеться про вимоги заборонити куріння в громадських місцях, чи то про вимоги заборонити смертну кару або ж лібералізувати законодавство у сфері володіння вогнепальною зброєю [9].

Інше важливе положення інтеракціоністської парадигми у галузі дослідження девіантної поведінки полягає в тому, що вплив агентів соціального контролю може стимулювати поведінку, яка порушує правила, і сприяти загостренню соціальних проблем. Ф. Танненбаум використав термін “надмірна драматизація зла” для позначення ситуації, коли агент соціального контролю через надмірне застосування санкцій стимулює виникнення вторинної девіації, тобто утвердження девіації як невід’ємного елемента способу життя й індивідуальної ідентичності, на протигагу первинній девіації – несистематичному чи одноразовому порушенню, яке не впливає на індивідуальну ідентичність особи і трапляється у житті більшості людей. Так суспільство надмірно жорсткою реакцією сприяє посиленню девіантної поведінки.

Відхід від бачення девіації як патології пов’язаний не лише з інтеракціоністською парадигмою. Завдяки П. Бурдьє відбулися змін в межах соціології девіантної поведінки: він критично інтерпретував здатність соціології об’єктивно ідентифікувати та вирішувати соціальні проблеми внаслідок нерозривного зв’язку між соціальним інститутом науки і влади, входженням науки в структуру економічної та символічної експлуатації.

За умов теоретико-методологічного плюралізму в сучасній соціології все ж можна говорити про існування консенсусу в інтерпретації девіантної поведінки. Наприклад, узгодження підходу “соціальної патології” і конструктивістського підходу можливе на підставі визнання того, що девіації можуть мати функціональні наслідки, зокрема, ті, про які писав ще Е. Дюркгайм, тобто підтримка нормативного взірця через покарання відхилень, проте водночас може існувати ситуація, коли дисфункціональні наслідки девіації є неспівмірними з її функціональними наслідками (наприклад, коли йдеться про злочинність чи такі форми організаційної девіантності як етнічні чистки чи “дідівщина”). Саме за другої з описаних вище ситуацій є сенс уживанні терміна “соціальна патологія” стосовно якоїсь девіантної практики. Однак і в цьому випадку конструктивістський підхід тяжіє до перенесення уваги з девіанта і його індивідуальної відповідальності за вчинення дії на патогенність самої ситуації. Наприклад, може йтися про інституційні, структурні фактори, які стимулюють чи навіть спричиняють такі девіації, як гомосексуалізм у закладах позбавлення волі, “дідівщина” в закритих колективах, сексуальні домагання в жорсткій ієрархічній бюрократичній системі тощо.

Отже, загальними теоретичними рамками дослідження організаційних девіацій є такі положення: девіації і, зокрема, злочини, зумовлені організаційними чинниками, є масштабніші та глибші за наслідками, ніж так звані драматичні акти девіації, суб’єктом вчинення яких є окремі індивіди чи групи індивідів; водночас організаційні девіації недостатньо досліджені та недооцінені як у науковому дискурсі, так і в практичній соціальній політиці; метою соціальної політики, спрямованої на попередження деструктивних виявів девіації, має бути, передусім, удосконалення організацій, які є найпотужнішим девіантогенним середовищем.

Схарактеризуємо два напрямки дослідження організаційної девіантності, а саме: антропологічний підхід та підхід мережевого аналізу. За першим з цих підходів відбувається запозичення теоретичних напрацювань соціальної антропології, у якій виявлено універсальні структури функціонування людських спільнот незалежно від конкретних соціальних умов їхнього існування.

Однією з таких універсальних структур і водночас центральним поняттям для антропологічної традиції дослідження організаційної девіантності є поняття “організаційна

культура”. Серед численних визначень організаційної культури як робоче ми приймаємо таке: організаційна культура – це складний комплекс уявлень та ціннісних орієнтацій, що їх бездоказово приймають члени конкретної організації і запроваджують загальні моделі та рамки поведінки в її межах. Ключовим питанням дослідження організаційної культури є те, як може відбуватися операціоналізація цього поняття. Кожен дослідник, який, використовуючи антропологічний за своїм походженням метод включеного спостереження, стає свідком і учасником внутрішньої соціальної реальності конкретної організації, може відчувати те, що означається поняттям “організаційна культура”. Проте як верифікувати те, що дається дослідникові на рівні індивідуального феноменологічного досвіду, апелюючи не до відчуттів, вражень та інтерпретацій самого дослідника, а до об’єктивних соціальних фактів, поданих, наприклад, у вигляді вербалізованих соціальних орієнтацій членів конкретної організації?

Є глибоко опрацьовані шляхи операціоналізації цього поняття з кінцевою метою, яка представлена програмою кількісного статистичного дослідження організаційної культури [див. 10]. Однак, висвітлюючи антропологічну традицію дослідження організаційної культури, ми розглянемо її проєкції на поле інтерпретативної соціології, а структурно-функціональні проєкції дослідження організаційної структури проаналізуємо у зв’язку з традицією вивчення організаційної культури у межах мережевого аналізу. Нижче наведено адаптований перелік та дефініції традиційних об’єктів антропологічного дослідження. На нашу думку, цей перелік може слугувати аналітикою організаційної культури за взірць структури такого дослідження, оскільки кожна із названих нижче культурних форм неодмінно виявляється і в межах організаційної культури.

Другий напрям дослідження організаційної девіантності представлений мережевим аналізом. Мережевий аналіз належить до структурної парадигми в соціології та інтерпретує соціальну реальність передусім через поняття “соціальна мережа”. Одне з визначень соціальної мережі таке: соціальна мережа – це сукупність акторів, зв’язків між ними, предметів їхньої взаємодії (матеріальних і нематеріальних) та стійкі моделі цих взаємодій.

Соціальні мережі можуть відрізнятися за такими критеріями: характер об’єднання, розмір, спосіб утворення, ступінь подібності їх членів, щільність, географічна концентрація, ступінь відкритості, механізми відтворення мережі, спосіб розподілу різних ресурсів (реципрокація чи редистрибуція), який переважає у межах мережі. Різновидом соціальних мереж є формальні та неформальні організації.

Представники першого напрямку – Р. Барт та М. Грановеттер. Теоретичні інтерпретації цих авторів частково походять із соціально-психологічної традиції дослідження соціальних мереж, представленої Дж. Морено. Зокрема, Р. Барт запропонував такі операціональні параметри соціальної мережі, які прямо впливають на девіацію та дотримання норм у межах соціальних мереж і організацій:

1) щільність, тобто пропорція пар інших членів мережі, які мають між собою прямі зв’язки. Щільність соціальної мережі прямо впливає на ступінь конформності поведінки членів цієї мережі: якщо всі члени мережі пов’язані між собою, то вони можуть тотально контролювати дії кожного з членів організації. Отже, щільність нерозривно пов’язана з феноменами соціального контролю, довіри та відтворення системи цінностей. Для

Список та дефініції досліджуваних в антропології культурних форм³:

Обряд (англ. - rite)	Rite - низка запланованих, сповнених символічного змісту дій, які мають як експресивні, так і практичні наслідки
Ритуал (англ. - ritual)	Ritual - низка стандартизованих, деталізованих дій і поведінкових актів, які викликають збудження та мають переважно експресивні, а не практичні наслідки
Міф	Драматичний наратив про уявні події, який зазвичай використовують для пояснення походження чи трансформації чогось
Сага	Історичний наратив, який описує виняткове досягнення групи та її лідерів і героїзує їх
Легенда	Наратив щодо якихось надприродних подій, який має історичні підстави, але прикрашений вигаданими деталями
Історія	Наратив, що ґрунтується на справжніх подіях, з елементами вигадки
Кізка (англ. - folktale)	Цілком вигаданий наратив
Символ	Будь-який об'єкт, акт, подія, які через представлення чогось іншого слугують механізмом трансляції значення
Мова	Особливий спосіб, у який члени групи використовують звуки голосу та письмо для передачі значень і сенсів один одному
Жест	Рухи частин тіла, що слугують для того, аби передавати певні значення і сенси
Фізичне точення	Те, що фізично оточує людей і забезпечує безпосередню стимуляцію відчуттів під час виконання дій, пов'язаних із культурною експресією
Артефакт	Матеріальні об'єкти виготовлені людьми для того, щоб сприяти діям, які пов'язані з культурною експресією

позначення соціальних мереж з низькою та високою щільністю використовують терміни “відкриті” та “закриті” соціальні мережі. Закритою є мережа, у якій актуалізовані всі потенційні зв'язки. Відтак щільність обчислюють як пропорцію зв'язків, що існують між набором акторів та максимально можливою кількістю таких зв'язків. Щільність, яка дорівнює одиниці, означає високий ступінь соціального контролю і є гарантією ефективного відтворення норм та високого рівня довіри в мережі;

³ Адаптовано за [11].

2) обмеження - це міра, до якої всі соціальні взаємодії члена мережі, наприклад, організації, прямо чи опосередковано стосуються одного і того ж члена мережі. Чим обмеженіший актор, тим менше в нього можливостей діяти. Фактично, цей вимір стосується ступеня закритості/відкритості соціальних мереж;

3) середня чи максимальна дистанція між усіма парами членів мережі. Менші відстані означають швидшу комунікацію між членами, що можна трактувати як ресурс;

4) гетерогенність, тобто різноманітність інших членів мережі в розрізі важливих характеристик;

5) централізація, тобто міра, до якої мережа не поділена на кліки. Клікою в мережевому аналізі називають групу акторів, у якій кожен прямо та сильно пов'язаний з усіма іншими [12].

Теоретичні рамки дослідження цього об'єкта не вичерпуються окресленими вище напрямками дослідження організаційної девіантності. На жаль, треба визнати, що в межах української соціології окреслені теоретичні рамки дослідники використовують зрідка. Загалом соціологія девіантної поведінки надзвичайно мало представлена в загальному спектрі зацікавлень українських соціологів порівняно, наприклад, із соціологією молоді, соціологією освіти, економічною соціологією, соціологією політики, дослідженнями соціальної стратифікації, ціннісно-нормативної трансформації суспільства тощо. Наприклад, В. Арбеніна з'ясувала, що у найбільш представницькому вітчизняному періодичному соціологічному виданні – збірнику наукових праць “Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства” за період з 2002 по 2004 рр. лише п'ять з 290 статей присвячені такій галузі досліджень, як соціологія девіантної поведінки [13].

Така ситуація зумовлена низкою причин. Незважаючи на те, що в радянський період безальтернативною була вимога відповідності положенням про історично зумовлений і минулий характер девіацій, переваги соціалістичного ладу і критика західних “буржуазних” соціологічних теорій, досвід дослідження девіантної поведінки в межах радянської соціології теж становить неабиякий інтерес. Проте ми схарактеризуємо власне пострадянський етап розвитку соціології девіантної поведінки в Україні.

Праці вітчизняних дослідників, присвячені цій проблематиці, дають змогу зробити такі висновки. В українській соціології все ще домінує інтерпретація девіацій як соціальних патологій. Характерний для західної соціології девіантної поведінки конструктивізм в аналізі соціальних відхилень не є типовим українській соціологічній традиції.

Українські дослідники (окремі науковці та інституції) девіантної поведінки належать переважно до двох груп: тих, хто професійно займається соціальною роботою, або тих, хто прямо чи опосередковано пов'язаний з діяльністю правоохоронних органів⁴. Це накладає певні обмеження на дослідницьку діяльність українських науковців у виборі як теоретико-методологічної перспективи, так і методів дослідження. Зокрема, на невідомі праці вітчизняних дослідників девіантної поведінки, виконані з використанням методу включеного спостереження, який у західній соціології девіантної поведінки вважають чи не єдиним шляхом подолання наявних у суспільстві упереджень щодо девіантної групи для об'єктивізації її дослідження.

⁴ Зокрема, провідною установою у галузі дослідження девіантної поведінки в Україні є Харківський національний університет внутрішніх справ.

Експертизація, тобто залучення соціології до конкретно управлінських процесів, про яку П. Сорокін писав ще в середині ХХ ст. як про невід'ємну рису сучасної соціології, в українському суспільстві так і не стала реальністю. Соціологію, інституціоналізація якої супроводжувалася сподіваннями на її практичний, прикладний характер, на жаль, не залучають повністю до формування соціальної політики з визначення конкретних соціальних технологій зниження рівня злочинності, подолання інституційних проблем агентів соціального контролю (таких як правоохоронні органи, суди, пенітенціарна система), оптимізації ресоціалізації колишніх ув'язнених тощо. За таких умов саме існування соціології та й загалом соціогуманітарних дисциплін дещо нагадує декадентське уявлення про можливість творити мистецтво заради мистецтва⁵.

На нашу думку, найперспективнішими в науково-теоретичному плані й плідними у сенсі практичних управлінських проєкцій є такі напрями досліджень девіантної поведінки, як організаційна девіантність та, зокрема, такі її вияви, як корпоративна чи урядова девіантність, дідівщина, незабезпечення працедавцем належних умов праці працівника, постачання на ринок неякісної чи шкідливої для здоров'я продукції, забруднення навколишнього середовища, сексуальні домагання на робочому місці, політичний радикалізм тощо. На жаль, увага вітчизняних дослідників, як і раніше, спрямована переважно на так звані драматичні девіації, пов'язані, наприклад, з міжособистісним насильством. Такими ж недостатньо дослідженими темами є неконвенційні соціальні практики та установки щодо економічної діяльності (те, що в західній науковій традиції має назву "економічна моральність"), трансформація правової системи та реінтерпретація "нормальності" та "девіантності" в сучасному українському суспільстві, а також конкретні управлінські аплікації напрацювань соціології девіантної поведінки.

-
1. Томас У., Знанецкий Ф. Польский крестьянин в Европе и Америке // Контексты современности – 2: Хрестоматия. – Казань, 1998. – С. 48–56.
  2. Баньковская С. Эрнст Берджесс. Современная американская социология / Под ред. В. И. Добренькова. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1994. – 296 с.
  3. Ильф И., Петров Е. Одноэтажная Америка // http://fictionbook.ru/author/ilf_ilya/odnoetajnaya_amerika.html 21.11.2006
  4. Deviance and Social Control: A Reader / Ed. by R. Weitzer. - NY: McGraw-Hill higher education, 2002. – 397 p.
  5. Social Deviance: Readings in Theory and Research / Ed. by H. N. Pontell. 3rd ed. - New Jersey: Prentice Hall, Upper Saddle River, 1999. – 448 p.
  6. Мертон Р. Социальная структура и аномия // СОЦИС. – 1992. – №2. – С. 34–48.
  7. Українське суспільство 1994–2004: соціологічний моніторинг / За ред. Н. Паніної. – Київ: Заповіт, 2004. – 64 с.
  8. Беккер Г. Аутсайдеры // Контексты современности – 2: Хрестоматия. – Казань, 1998. – С. 61–62.

---

⁵ Зазначимо, що зсув у бік конструктивізму в дослідженні девіантної поведінки в західних країнах спричинив низку конкретно-політичних наслідків, таких, як перехід від консервативної до ліберально-гуманістичної філософії покарання і пенітенціарної системи. Перше з названих бачень пов'язує подолання чи зниження рівня злочинності з жорстокістю покарань. Другий підхід акцентує на тому, що завданням агентів соціального контролю є ресоціалізація злочинців, повернення їх до конвенційності через психологічну адаптацію, програми соціальної допомоги та інтеграції в суспільство.

9. *Becker H.* Moral Entrepreneurs: The Creation and Enforcement of Deviant Categories // *Social Deviance: Readings in Theory and Research*. - P. 2–7.
10. *Allen R. F., Dyer F. J.* A Tool for Tapping the Organizational Unconscious // *The Corporate Culture Sourcebook* / Ed. by Bellingham R., Cohen B., Edwards M. R., Allen J. – Massachusetts: Human resource development press, 1989. – P. 157 – 165.
11. *Beyer M., Trice H. M.* Studying Organizational Cultures Through Rites and Ceremonials // *Academy of Management Review*. – 1984. – Vol. 9, P. 653–669.
12. *Burt R.* Structural Holes: The Social Structure of Competition. – Cambridge: Harvard University Press. – 1992. – 316 p.
13. *Арбеніна В.* Сучасний стан української соціології у дзеркалі “Харківських соціологічних читань” // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Зб. наук. праць. – Харків: ВЦ ХНУ, 2005. – С. 268–276.

THE ORGANISATIONAL DEVIANCE STUDY IN THE CONTEXT OF THE SOCIOLOGY OF DEVIANT BEHAVIOUR GENESIS

O. B. Demkiv

*Ivan Franko National University of L'viv;
Institute of Sociology, Academy of Sciences of Ukraine*

Sociology of deviant behaviour genesis and the theoretical shift from the approach of social pathology to the critical approach are analysed in the article. Author draws attention to the dangers of the normative relativisation in the study of deviant behaviour and analyses the tradition of the sociological study of the organisational deviance. The prospects of the “organisational culture” category application in the study of organizational deviance are discussed.

Key words: social pathology approach, organizational deviance, organizational culture.

Стаття надійшла до редколегії 24.04.2007

Прийнята до друку 15.10.2007